

Antonio Serrano Cueto, *El epitalamio neolatino. Poesía nupcial y matrimonio en Europa (siglos XV y XVI)*, Alcañiz & Lisboa, Instituto de Estudios Humanísticos & Centro de Estudios Clásicos, 2019, ISBN 978-94-17999-01-8.

L'assaig que ressenyem apareix sota el patrocini de diferents institucions i suposa la fi d'una tasca de recerca desenvolupada al llarg d'un ample període que ha inclòs estades a un seguit d'universitats i centres d'estudi. Es tracta d'un estudi literari centrat en la poesia renaixentista¹, però com sol ocórrer amb les obres animades per un propòsit ambiciós ens ofereix molt més del que anuncia. Al seu pròleg Juan Francisco Alcina agraeix a l'autor la profusió de citacions, sovint de texts d'accés difícil, i acompanyades de la seua traducció (pàg. 10). Hi hem d'afegir que les traduccions són literals, exactes i elegants. També l'estil de l'obra en fa l'objecte d'una lectura amena, que en nombroses ocasions sembla dur-nos a l'ambient d'una novel·la històrica. L'amenitat del text no es deu pas a l'ús de recursos propis de la propaganda, ans a la perícia narrativa de Serrano Cueto, a la qual cal sumar la sensibilitat i la perspiciuïtat amb què ha menat aquesta recerca, i que traspua la seua prosa fins a arribar a fer-nos-en partícips com si fóssim espectadors privilegiats d'aquestes cerimònies cortesanes celebrades als epitalamis.

L'arquitectura del volum comprèn tres blocs equilibrats i alhora generosos, dedicats als antecedents del gènere (pp. 17-46), a la poesia nupcial a l'Humanisme amb la menció detallada dels autors que la conrearen (pp. 47-165) i a l'estudi pròpiament dit de l'epitalami neollatí (pp. 167-335). Tanquen el llibre una abundosa bibliografia organitzada en una secció de manuscrits i edicions antigues i una segona d'edicions modernes i estudis (pp. 339-342 i 342-366), a més d'un índex antroponímic (pp. 369-390), un de toponímic (pp. 391-398) i un de temàtic (pp. 399-400). Tot plegat en fa una obra de consulta inexcusable i d'una utilitat evident, i un regal alhora per a tot aquell qui estima la cultura literària europea.

La cerca endegada no era pas una de fàcil, ni per la configuració del corpus ni ja d'antuvi per la definició d'aquest mateix. La dificultat inherent a l'anàlisi de l'epitalami com a gènere literari té una de les seues explicacions a la pròpia pràctica de Catul, autor de poemes per encàrrec, com el poema 61, al costat d'altres de caràcter metaliterari, com el poema 62 (pp. 24-25). Serrano, l'escrupolosa i pausada notícia del qual sobre l'epitalami grec i llatí conjumina el doble mèrit de la claredat i de l'economia, ens forneix a bastament les claus per a la comprensió del gènere dins la cultura literària neollatina. Els autors que en determinen el patró temàtic i formal són Estaci i Claudià (pàg. 28), models també per a la tradició llatina posterior a cadascun d'ells, per exemple amb la influència del segon a l'obra de Sidoni Apol·linar (pàg. 31). Atent al desenvolupament d'un gènere poètic que figura entre els més indefinits arran de la seua transversalitat, que el fa apte per a associar-se a altres formes literàries sense oblidar tampoc la seua variant antinòmica, l'anomenat antiepitalami, Serrano identifica aquells poemes que més divergeixen d'un cert patró genèric. L'epitalami en honor de Polemi i Araneola, de Sidoni Apol·linar, inau-

1. El títol pot dur a error qui hi esperi un estudi adreçat a la creació literària neollatina en el seu conjunt, atès que no es contemplen poemes d'autors dels segles XVII i XVIII, encara d'una abundosa producció literària en la llengua de Roma.

gura un subtip que integra el predomini de la narrativa i el del tractat científic, aquest cop per tal d'oferir una diatriba de caire filosòfic. Aquesta retorització de l'epitalami, que ja havia començat a l'època d'argent Estaci en introduir elements epidíctics al gènere (pàg. 27), comporta un allunyament del caire ritual amb què varen néixer aquests poemes de celebració nupcial. És així com s'esdevé, posem per cas, amb la recomanació de Menandre el rètor de la primavera com a època més escaient per als casaments, quan el mes tradicional per a les noces al calendari àtic era Gamelió, entre els nostres de Gener i Febrer, al moment més cru de l'hivern.

Sense aquest procés de literaturització de l'epitalami, des de l'època clàssica fins a la medieval, no es pot entendre on rau el seu conreu per part dels poetes neollatins. Davant d'ells s'oferia una forma de poesia que a partir d'un enllaç matrimonial deixava oberta l'opció de derivar el discurs cap a molts altres temes. Aquesta extrema transversalitat del gènere va fer que adoptés les convencions formals de molts altres (pàg. 328).

Un primer nucli central del volum és la notícia *singulatim* dels autors que integren el corpus de l'epitalami neollatí dels segles XV i XVI («Repertorio», pp. 87-162). Ja només aquesta tasca justifica l'edició del llibre i honora el seu autor per l'ingent programa acomplert de recollida, selecció i contrast de dades, que poden també fer-se servir juntament amb altres repertoris i estudis, en especial el monumental *Diccionario biográfico y bibliográfico del Humanismo español*². De fet, ambdues obres tracten d'Antonio Agustí, Diego de Guevara, Antonio de Nebrija i Hernán Ruiz de Villegas³, però a la que ressenyem Serrano hi afegeix els humanistes Martín Ivarra, Juan López de Hoyos, Juan Pérez, Jerónimo Ramírez i Pedro Ruiz de Moros⁴.

Si el lector d'aquesta ressenya atribuís al present *El epitalamio neolatino* la condició d'un elenc comentat d'aquest gènere faria molt curt. La secció titulada «Caracterización del epitalamio neolatino» (pp. 167-327) constitueix un altre llibre en ella mateixa i no pas un de menor per la profunditat, l'extensió i la cura amb què Antonio Serrano tracta de tots els elements formals i de contingut de l'epitalami amb el concurs d'exemples que acompanya d'una traducció tan literal com bella. L'atenció preferent als aspectes literaris no deixa de banda consideracions de caire històric, cultural i antropològic que eixamplen el ventall de destinataris de l'obra.

L'absoluta competència de l'autor fa que el seu discurs no hagi mester gaire o cap comentari o esmena. Hi afegirem tan sols que el debat sobre la conveniència de la castedat (pp. 52-58) té el seu paral·lel a la cultura cristiana amb les etopeies dels sants Julià i Basilissa, el relat hagiogràfic sobre els quals presenta la prosificació de components propis de l'epitalami. En tractar de la intervenció de la dona a aquest debat a propòsit del matrimoni i tot el que l'envolta (pp. 57-58) fóra recomanable de fer esment de Christine de Pisan⁵. A la codificació de l'aretologia dels bons esposos (pp. 215-216), d'ella com

2. J.F. Domínguez Domínguez (ed.), *Diccionario biográfico y bibliográfico del Humanismo español (Siglos XV-XVII)*, Madrid 2012.

3. Al *Diccionario* se n'ocupen, respectivament, Juan Francisco Alcina Rovira, Juan Francisco Domínguez Domínguez, Felipe González Vega i Valentín Moreno.

4. Se n'han ocupat recentment M. Sebastià Sáez & D. Kuzminskaité, «*Carmina selecta* de Pedro Ruiz de Moros y el panorama polaco-lituano del s. XVI», in T. Nizhelovska Pereginecs & M. Sebastià Sáez (edd.), *La recepció grecolatina en les literatures i cultures bàltiques i eslaves*, Lleida 2021, 174-196.

5. R. Brown-Grant, *Christine de Pizan and the moral defence of women: Reading Beyond Gender*, Cambridge UP, 2003; M. Bonat Trevisan, «A guarda da esposa e a obediência ao marido: a recipro-

d'ell, també faria bo de recordar la contribució fixada per Xenofont a l'*Econòmic*⁶, i encara més la que Plutarc va establir a un seguit de tractats monogràfics, en primer lloc els *Γαμικά παραγγέλματα* o *Coniugalia praecepta*, però també els *Λακαινῶν ἀποφθέγματα* o *Lacaenarum apophthegmata* i els *Γυναικῶν ἀρεταί* o *Mulierum virtutes*. Al camp de les consideracions del tot personals, ens sembla plausible que a l'epitalami hi hagi també, de la mateixa manera com trobem elements de l'himne, alguns procedents de l'epinici (pàg. 220). Una altra hipòtesi, que nosaltres hem seguit a propòsit de la recepció de la mitologia al si de les diferents ordes religioses⁷, plantejaria la necessitat d'atendre pel que fa a la recepció del món clàssic (pp. 237-238) a una distinció entre èpoques i països on l'epitalami neollatí pogués adoptar solucions classicistes, pròpies dels àmbits de luterans, calvinistes i protestants en general, front a d'altres governats per l'esperit contrareformista, nervi principal del qual és una tan restringida visió de l'humanisme que el desnaturalitza. No estranyarà que aquesta revifalla del tremp clàssic vingui de la mà del pensament platònic (pàg. 243), ni que incrementi el paper i el nombre dels personatges mitològics que apareixen al gènere (pàg. 247). Finalment, a la nostra ignorància es deu només un apunt que tal volta serà sobrer perquè la collita haurà estat de tan minsa inútil: ens preguntem si les característiques mètriques d'aquest conjunt de poemes no faria interessant d'estudiar-les de manera sistemàtica, ja fos el mateix autor qui ho fes, o algú sota la seua direcció.

A una obra com aquesta, producte d'una tasca continuada i aprofundida, no hi ha gaire lloc per a l'assenyalament de mancances bibliogràfiques. Només per a Menandre el rètor voldríem recordar l'acurada edició i traducció del sevillà Professor Francisco Romero Cruz⁸. En suma, saludem l'aparició d'una obra excepcional i atractiva, que il·lustra amb rigor i agudesia les particularitats un gènere poètic que va conèixer a l'època estudiada una vasta florida. —JORDI REDONDO. *Universitat de València*.

cidade dos deveres conjugais masculinos e femininos nos tratados do rei D. Duarte e de Christine de Pisan (séc. XV)», *Diálogos Mediterrànicos 11*, 2016, 193-214.

6. Prou que se'n recordava M. Foucault a «La maisonnée d'Ischomaque», *L'Histoire de la sexualité II. L'usage des plaisirs*, París 1984, pp. 169-183, secció que s'inicia amb una frase ben evident: *L'Économique de Xénophon contient le traité de vie matrimoniale le plus développé que nous ait laissé la Grèce classique*.

7. J. Redondo, *La tradición clásica en la literatura religiosa del Siglo de Oro: Tratado místico y oratoria sagrada*, Beau Bassin 2019, pp. 44-63.

8. F. Romero Cruz, *Menandro: Sobre los géneros epidícticos*, Salamanca 1989.